

УДК 796.011.3

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ**Коба М.М.**Київський факультет Національної академії
Національної гвардії України

У статті висвітлено питання патріотичного виховання студентів у вищому навчальному закладі. Завдання дослідження передбачали аналіз змістовного навантаження термінів «нація», «етнос», «ментальність», «духовність», «патріотизм». Визначено механізм формування національної свідомості курсантів. Подано результати аналізу процесу патріотичного виховання курсантів у закладах вищої освіти.

Ключові слова: патріотичне виховання, курсанти, заклади вищої освіти, нація, етнос, патріотизм.

Постановка проблеми. Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача соціального досвіду, багатств духовної культури народу, його соціальної ментальності, своєрідності світогляду. На цій основі формуються особистісні риси громадянина – патріота України, які включають у себе національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту. Саме тому національна спроможність освіти, про що наголошується в Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття), – полягає в невіддільності «національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу».

Однак сьогодні, в умовах економічної кризи, спотвореного переходу до ринкових відносин відбувається інтенсивний процес соціальної й моральної деградації значної частини населення України. Це зумовлено тим, що, по-перше, із ліквідацією уніфікованих молодіжних організацій, які займалися ідейним вихованням молоді в колишньому СРСР, новостворені молодіжні організації за роки незалежності України за браком кваліфікованих педагогічних кадрів і слабкої матеріальної бази так і не спромоглися охопити широкий загал підростаючого покоління. У результаті цього в соціальній освіті утворився ідеологічний вакуум, що є однією з причин втрати інтересу до чесної праці, знецінення духовних ідеалів, набуття комплексу меншвартості, пригнічення природних потреб дітей у пізнанні й творчості, що в цілому тенденційно орієнтує підростаюче покоління на звуження свого духовного світу до поля цінностей, спрямованих на потребу особи, а не суспільства, нації, України.

По-друге, чинні законодавчі акти, зокрема Конституція України, Закон України «Про освіту», забороняють здійснювати виховання молоді в дусі політики будь-якої партії чи громадсько-політичної організації в галузі національної освіти та виховання. Це природньо й цілком виправдано, але у свідомості значної частини педагогів сталася підміна понять: справедливо відкинувши партійно-класове виховання, вони разом із ним відкинули й ідейно-ціннісне, національне, моральне виховання молоді в умовах становлення держави України.

Отже, у сучасній освіті відбувається процес «збагачення розуму при зубожінні душі»

(В. Сухомлинський), бо лише за допомогою епізодичних виховних заходів і програмових занять з українознавства (що, безсумнівно, сприяють формуванню поглядів, переконань, ідеалів) національно спрямованої особистості не виховаєш. Для цього потрібно, щоб у кожному навчальному закладі функціонувала чітка система національного, ідейно-ціннісного, патріотичного, державного формування підростаючого покоління.

У цих умовах постає необхідність розв'язання на державному рівні найгостріших проблем, пов'язаних із вихованням патріотизму та формування національної ментальності населення України як основи консолідації суспільства та зміцнення держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічні, психологічні й соціально-педагогічні особливості патріотичного виховання в навчальних закладах розглядаються в працях І. Бега, М. Боришевського, М. Євтуха, І. Зязюна, О. Савченко, К. Чорної, Л. Чупрій та ін. Окремі фрагменти громадянського виховання у фізичному вихованні досліджуються в працях В. Бальсевича, М. Визитей, З. Небесної, В. Ситолярова, М. Станькіна, А. Панчука й деяких інших авторів. Проте більшість розвідок присвячено вихованню патріотизму в дошкільних закладах і загальноосвітніх школах, а праць про виховання патріотизму курсантів вищих навчальних закладів практично відсутні.

Цілеспрямовані наукові дослідження й методичні праці видатних педагогів України (В. Андрущенко, І. Бега, М. Боришевського, М. Євтуха, І. Зязюна, П. Ігнатенка, О. Сухомлинської, К. Чорної) підкреслюють, що національносвідомою особистістю формується тільки за умови комплексного впливу розумової, фізичної, моральної, трудової, екологічної та інших складників виховання, коли вони інтегруються в національну свідомість на значно вищому рівні гуманістично спрямованого, героїко патріотичного, національно-цілісного, політико-державного формування молоді.

Мета дослідження – здійснити аналіз патріотичного виховання курсантів у вищому навчальному закладі.

Методи дослідження – аналіз, синтез та узагальнення літературних джерел і власного досвіду з цього напрямку.

Виклад матеріалу дослідження. Сучасний розвиток освіти потребує встановити взаємозалежність між певними процесами виховання, надати їм об'єктивну оцінку та творчо застосувати їх у педагогічній діяльності. Необхідність

посилення ролі національного виховання серед курсантів у вищому навчальному закладі на основі предмета «Фізичне виховання» й інтеграції навчальних предметів і зумовили вибір теми цієї роботи. Передусім, яке ж смислове навантаження ми вкладаємо в терміни «нація», «етнос», «ментальність», «духовність», «патріотизм»?

Український дослідник-етнограф, академік С. Рудницький відзначав, що «нація (самостійний народ) – це одна з відмінностей породи «людина» (*Homo sapiens*)», а національні почуття, тобто любов і прив'язаність до свого народу й своєї Батьківщини, прагнуть «до підтримання цієї відмінності людської породи, що зветься народом, для оптимального існування» [5, с. 278]. Отже, беззаперечним є те, що найпершою потребою будь-якого національного колективу як етносу є така сама потреба, що й у всякої іншої істоти на землі: зберегти своє життя, забезпечити його розвиток, передати спадщину в наступні покоління. Оскільки етнос – це форма спільної життєдіяльності індивідів на конкретній території, то етнонаціональний розвиток людини в такому контексті полягає в безкінечному природно-історичному процесі олюднювання особистості та середовища її існування. Генетично сформовані, підтримані й примножені вихованням, усвідомлені та закріплені в національному інстинкті самовиживання національна свідомість, національна ментальність і національні почуття допомагають особі й національному загалові в цілому мобілізувати свої внутрішні фізичні та духовні сили в боротьбі за своє природне й суспільне виживання. Національна свідомість – це найвищий критерій, за допомогою якого оцінюється рівень суспільного життя. З одного боку, він характеризується такими загальнолюдськими цінностями, як добро, співчуття, здатність сприйняти іншу людину як рівноправного громадянина Землі; з іншого – це відчуття й усвідомлення власної гідності та гордості за приналежність до своєї нації. Ментальність – це колективний, відносно сталий спосіб мислення, в основі якого лежить набір самоочевидностей для представників соціальної спільноти. Ментальність є явищем розумового порядку й не є ідентичним суспільній свідомості, а характеризує лише специфіку цієї свідомості стосовно суспільної свідомості інших великих груп людей, таких як етнос, нація, соціальна верства. Сутність менталітету міститься в когнітивній сфері та артикулюється через дослідження наявного *егрегору* конкретної соціальної спільноти, під яким ми розуміємо *пульсуюче силове поле*. Оскільки таке поле виникає на основі мисленневих процесів людини, його цілком можна розглядати як мислячий ефір. В егрегорі ми маємо момент синтезування фізичного й духовного або феноменального та ноуменального світів у специфічний матеріал, із якого виникає соціальний світ [6, с. 14]. Етнічна ментальність – це детермінанта без свідомого смислотворення конкретного соціуму, що характеризується культурною ізоморфністю спільнот та соціальної системи, до якої вони належать. Національна ментальність, на противагу етнічній, характеризується усвідомленням соціальною спільнотою своїх базових властивостей, як таких, що відрізняються від властивостей інших соціальних спільнот. Ментальність включає

в себе й ментальні настанови, які пропонуються референтними групами та особистостями для засвоєння конкретним індивідом уявлень – тлумачень світу, сенсів життя, цінностей і норм поведінки, оперативного оснащення діяльностей. Вони є регламентами, які, існуючи навіть у неусвідомленому вигляді, починають впливати на детермінацію діяльності й поведінки індивідів певної історичної доби та культури, задаючи напрям і межі буття. Духовність породжується соціумом протягом довгого історико-культурного буття на різних територіальних локусах; вбирає в себе соціальний досвід спільноти у вигляді шаблонів діяльності, стереотипів поведінки й тлумачення явищ світу; виконує функцію образу світу, який слугує конкретному індивіду для орієнтації в реальному світі. Ззовні духовність існує та пропонується для засвоєння окремим індивідом у вигляді народної звичаєвості, міфології, групових традицій і вірувань; важко поступається новаціям, що проявляється в збереженні певного інваріанта протягом тривалих історичних періодів існування соціуму чи групи. Духовність має, на наш погляд, три щаблі розвитку – базовий (фундаментальний), рефлексивний (світоглядний, свідомісний, ідеологічний, концептуальний), непередбачуваний (спонтанний, холістичний, ірраціональний, проактивний, гетеростатичний, трансцендатний). Становлення духовної культури розпочинається з базової частини, яка виступає в ролі фундаментальної, а продовжується рефлексивною частиною, що вважається адаптивною й твориться в результаті соціалізації індивіда (у нашому випадку – студента).

Для нашого дослідження саме рефлексивна частина духовності має значення для виховання патріотизму курсантів у закладах вищої освіти.

Основними інститутами соціалізації та центрами національного виховання є сім'я й навчальний заклад. Протягом віків сім'я як виразник безсмертності народу через наступність поколінь була основною ланкою суспільного життя в системі «особа – сім'я – суспільство». Вона була й залишається першою ланкою національного виховання, оскільки саме в родинній системі виховання кожний народ органічно продовжує себе у своїх дітях, неухильно генерує свій національний дух, характер, менталітет, традиційно-побутову культуру, рідну мову, спосіб життя.

Навчальний заклад за своєю сутністю теж має бути невіддільним від національного ґрунту, оскільки саме він покликаний формувати та берегти національну культуру, органічно поєднувати й утверджувати загальнолюдські та національні цінності за допомогою цілеспрямованої організації педагогічної діяльності, яка допомагає курсантам самовиразити, самоствердитись у власній моральній сутності через самостійну діяльність. Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування в молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, фізичної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Мета виховання національної свідомості в молоді – прищепити, оживити й відродити в душі та генетичній пам'яті животворне коріння звичаїв нашого народу, донести до кожного курсанта (а через нього і в сім'ю й родину) розуміння того, що ми не просто українці, ми – нація, ми народ зі своєю багатовіковою історією, культурою, мовою, звичаями; викликати в студента потребу в усвідомленні себе як частинки своєї нації.

Дані соціологічних досліджень засвідчують, що, попри епізодичні масові патріотичні зрушення населення України, рівень патріотизму українських громадян є недостатньо високим. За даними опитування, проведеного Українським центром економічних та політичних досліджень О. Разумкова, на запитання: «Чи вважаєте Ви себе патріотом України?» – 44,2% респондентів відповіли «так», 35,6% – «скоріше так», 9,7% – «скоріше ні», 4,3% – «ні», 6,2% – «важко відповісти» [1].

Згідно з результатами соціологічного опитування, що проводилося Центром соціальних досліджень «Софія» – 40% українців хотіли б виїхати за кордон. Ще кожен шостий громадянин України бажає емігрувати назавжди. Кожен десятий опитаний зовсім не пишається своїм громадянством, «скоріше не пишається» – 17,2% [2].

Неоднозначним виявилось ставлення українців і до Дня незалежності. Згідно із соціологічними опитуваннями, що проводилися Центром Разумкова, великим святом цей день вважають лише 16% українців, звичайним святом – 44%, звичайним вихідним днем – 31% [3].

Виокремивши з цієї статистики студентство, за даними Державного інституту розвитку сім'ї та молоді, майже 30% українських студентів планують назавжди залишити Україну після навчання, а ще 25% хотіли б поїхати на заробітки за кордон [4]. Хоча ці прагнення, швидше, зумовлені не стільки відсутністю патріотичних почуттів, скільки неможливістю повною мірою реалізувати свій потенціал, працевлаштуватися за спеціальністю й мати достатній рівень матеріального благополуччя на Батьківщині.

Одним зі шляхів підвищення ефективності формування національної свідомості курсантів є встановлення більш тісних міжпредметних зв'язків, які за своєю освітньою й виховною функцією мають закономірний цілісний вплив на свідомість, почуття та діяльність людини. Ефект впливу міжпредметних зв'язків на формування національної свідомості здійснюється завдяки перебудові й удосконаленню внутрішньої логічної структури методів і методичних прийомів навчання та виховання. Зокрема, для виховання в курсантів національної самосвідомості доцільно використовувати адекватні методи й методичні прийоми, які відповідають конкретним умовам (віковим і психологічним особливостям курсантів, рівню їхніх знань, матеріальній базі університету тощо): розповіді, бесіди, відвідування виставок, музеїв, майстерень народних умільців; зустрічі з майстрами народної творчості; демонстрація образотворчого народного мистецтва, перегляд слайдів, відеофільмів та кінофільмів; читання літератури на історичну, біографічну (біографії видатних осіб нації, діячів культури, науки й мистецтва) та географічну тематику, українських легенд, дум, переказів; виготовлен-

ня альбомів і художніх монтажів, створення макетів та виробів із природного матеріалу; участь у народних обрядах, національних іграх, конкурсах, олімпіадах, розучування народних пісень, інсценування національних літературних творів, проведення спортивних змагань, спортивно-розважальних свят та спортивних вечорів.

Проте потрібно пам'ятати, що процес оволодіння науковою системою знань про свій народ, свою націю, її історію, культуру не повинен носити епізодичний характер, а має втілюватися в житті через інтеграцію в цілісну систему всіх дисциплін навчального плану. Безсумнівно, не всі навчальні предмети мають однакові можливості для національного виховання, але ці можливості закладені в зміст будь-якого з них. Специфічні можливості одних дисциплін мають безпосередній вплив на процес патріотичного виховання завдяки великій емоційній насиченості ідей та фактів, що містяться в їхньому змісті, особливості ж інших предметів діють опосередковано. Завдання викладача полягає в тому, щоб розкрити перед свідомістю курсантів кожен предмет як інформаційне джерело розумового розвитку крізь призму державницької національної ідеї. Проте варто пам'ятати, що виховання здійснюється не тільки на лекційних і практичних заняттях або в інших обмежений проміжок часу.

Національне виховання – це постійний процес, який тим ефективніший, чим більше праці в нього вкладає викладач і весь колектив вищої школи в цілому. Виховує курсанта все: і заняття, і розвиток різнобічних інтересів поза парами, і засоби масової інформації, і відносини курсантів у колективі та поза університетом, у сім'ї й у соціальному середовищі місця проживання тощо.

При аналізі результатів цього дослідження не можливо залишити поза увагою проблему української мови. Невід'ємною частиною національного виховання є рідна мова народу – безцінне духовне багатство, у якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість, славу, культуру, традиції. Мова сприймається не просто як засіб комунікації, не лише як знаряддя формування думок, а значно глибше: як засіб вияву духовно-емоційної сфери людини. Спілкування рідною мовою веде до зростання національної свідомості студента, формує його гідність, високі моральні якості українця. Мова – це дім нації. Мова є засобом як утвердження, так і знищення ментальної автентичності нації, тому що вона є емоційним, вольовим й інтелектуальним виміром соціогенезу, вона уможливило унікальне пізнання буття. Тому любов до України, до свого народу, своєї нації неможлива без любові до рідного слова, оскільки рідна мова одна в людини, як і одна Батьківщина: «дві рідні мови – це так само безглуздо, якби ми намагалися уявити, що одну дитину народили дві матері», – підкреслював у своєму записнику всесвітньовідомий український педагог Василь Сухомлинський [7, 5].

Слово рідної мови водночас виступає і суб'єктом, і засобом оволодіння знаннями, як основою впливу культури моральних почуттів, взаємин, вчинків на світогляд студентів. Саме тому у вихованні словом потрібно керуватися як принципом оптимальної побудови своєї мови у психологічному плані (тобто необхідна емоцій-

на розвиненість викладача, його комунікативність, розкутість, що дає йому можливість доторкнутися до найвіддаленіших куточків серця студента словом), так і принципом зворотного зв'язку в спілкуванні (тобто вмінні подивитися на світ очима курсанта).

На заняттях з фізичного виховання акцентується увага курсантів на нормах та правилах здорового способу життя, виховується звичка щодо їх дотримання. Проте виховною метою на цих заняттях повинна бути не тільки турбота про розвиток фізичних якостей і збереження здоров'я, життя як найвищої цінності, а й забезпечення гармонійного розвитку фізичного й духовного життя, підготовка курсанта до суспільно корисної праці та захисту свого народу, нації, Батьківщини від ворогів. У цьому аспекті особливої уваги заслуговує впровадження в кожне практичне заняття з фізичного виховання елементів національної культури – українських народних рухливих ігор, що за своїм змістом передбачають як розвиток сили, витривалості, спритності, взаємовиручки, кмітливості, спостережливості, тренування розуму тощо, так і прилучають до досвіду морального життя українського народу, дають можливість розвивати свою національну самобутність через сюжетність гри.

Отже, формування національної свідомості курсантів у процесі навчальної діяльності має відбуватися таким чином, щоб між засвоєнням

знань і моральним розвитком не було розриву. Успіх цього процесу залежатиме, з одного боку, від змісту навчальних програм та організації розумової праці на заняттях і в позанавчальний час, а з іншого боку – успіх залежатиме від духовного багатства самого викладача, його ерудиції, культури, прагнення та вміння пов'язувати будь-який навчальний матеріал із завданнями національного виховання з метою комплексного впливу на свідомість, почуття й поведінку курсанта.

Висновки. Сила й ефективність патріотичного виховання визначається тим, наскільки глибоко ідея Батьківщини проникає в духовний світ курсанта в період його становлення як людини та громадянина, наскільки глибоко він бачить світ і самого себе очима патріота. Діалектична єдність трьох компонентів патріотизму – знання – переживання – вчинки – і визначає глибину цього почуття. Квінтесенцією формування національної свідомості молоді в умовах вищого навчального закладу є органічне злиття сукупності виховних можливостей кожного окремого предмета та зусиль викладача з метою комплексного впливу на свідомість, почуття й поведінку курсанта.

Перспективи подальших досліджень будуть спрямовані на вдосконалення системи національно-патріотичного виховання курсантів у закладах вищої освіти. Це надасть змогу побудувати модель, яка буде ефективно працювати з урахуванням інтересів університету.

Список літератури:

1. Чи вважаєте Ви себе патріотом України? [Електронний ресурс] // Центр Разумкова – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=399.
2. Дзеркало – 2007 (настрої і стереотипи населення України) [Електронний ресурс] // ЦСД «Софія» – Режим доступу: <http://www.sofia.com.ua/page42.html>.
3. Як Ви ставитеся до національного свята – Дня незалежності України? [Електронний ресурс] // Центр Разумкова – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=321.
4. Ровесники незалежної України: думки, інтереси, громадянські позиції [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/poll>.
5. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України / С. Рудницький. – Л.: Світ, 1994. – 413 с.
6. Романенко Ю.В. Соціалізація особи: метапрограмний та психотехнологічний аспекти / Ю.В. Романенко. – К.: Вид-во ДУІКТ, 2007. – 407 с.
7. Сухомлинська О.В. Із записника В.О. Сухомлинського / О.В. Сухомлинська // Початкова школа. – 1993. – № 10.

Коба М.Н.

Київський факультет Національної академії
Національної гвардії України

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КУРСАНТОВ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация

В статье отображена проблема патриотического воспитания курсантов в высшем учебном заведении. Поставленные задачи предусматривали проведение анализа смысловой нагрузки терминов «нация», «этнос», «ментальность», «духовность», «патриотизм». Определен механизм формирования национальной самосознательности у курсантов. Преведены результаты анализа процесса патриотического воспитания курсантов в учреждениях высшего образования.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, курсанты, учреждения высшего образования, нация, этнос, патриотизм.

Koba M.M.

Kyiv Faculty of National Academy
of National Guard of Ukraine

PATRIOTIC EDUCATION OF CADETS IN THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

Summary

The article deals with the problems of patriotic education of cadets specialized in higher educational institution. Raised tasks foresaw the analysis of semantic meaning of terms «nation», «mentality», «spirituality», «patriotism»; determination of the mechanism of formation of cadets national self-consciousness; analysis of patriotic education of students of higher educational institution. Strength and effectiveness of patriotic education is determined by the depth of penetration of the idea of Motherland into the spiritual world of a cadet while he is growing up as a human being and a citizen; how profoundly he sees the world and himself through the eyes of a patriot. Dialectical unity of three components of patriotism: knowledge – feelings – actions defines the depth of that feeling.

Keywords: patriotic education, cadets, higher educational institution, nation, ethnic group, patriotism.